

prof. dr hab. Czesław Osękowski
Instytut Historii
Uniwersytetu Zielonogórskiego

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr. Dariusza Byczkowskiego pt. *Dragan Sotirović Serbski oficer Armii Krajowej*, maszynopis, ss. 166.

Podjęcie przez mgr. Dariusza Byczkowskiego badań nad postacią i wojennymi losami majora Dragana Mihajla Sotirovicia „Draży” (1913-1987) uważam za przedsięwzięcie trafne i ważne z naukowego i poznawczego punktu widzenia. Jak dotąd brakowało zwartej pracy dotyczącej jego udziału w II wojnie światowej i to zarówno w Jugosławii, jak też na terenie Polski. Postać Dragana Sotirovicia opisana została jedynie w kilkunastu artykułach naukowych i popularnonaukowych oraz we wspomnieniach i relacjach osób znających majora z autopsji lub z opowiadań innych. Był człowiekiem nietuzinkowym, walecznym i odważnym, bohaterem narodu serbskiego i polskiego. Walczył z Niemcami w Jugosławii, trafił do niemieckiej niewoli skąd uciekł i wstąpił do Armii Krajowej, uczestniczył m.in. w akcji „Burza” w okolicach Lwowa. Wraz ze swoimi żołnierzami ewakuował się na Zachód Europy, wojnę zakończył w II Korpusie generała Władysława Andersa.

Wojenne i powojenne losy Dragana Sotirovicia nie zostały jak dotąd opracowane wyczerpująco, co mgr. Byczkowski dowiódł swoją rozprawą. Doktorant dostrzegł, zbadał i opisał nowe problemy związane z jego życiem, dotychczas pomijane lub badane fragmentarycznie. Gdyby jeszcze sięgnąć do innych źródeł problem można by pogłębić i poszerzyć. Dotyczyłoby to jednak ogólniejszych kwestii obejmujących głównie funkcjonowanie wojskowych formacji i instytucji stanowiących tło dla bezpośredniej działalności majora i w różny sposób powiązanych z jego osobą. Rozprawa mgr. Byczkowskiego ma konkretny, można by nawet określić, że „przyziemny” charakter, chociaż zawiera także odniesienia ogólne, konieczne do przedstawienia tła badanych zagadnień. Taka analiza sformułowanego w tytule rozprawy zagadnienia jest w moim przekonaniu jej zaletą. Mamy w recenzowanej rozprawie do czynienia z elementami ogólnymi i szczegółowymi. To zestawienie ma dużą wartość poznawczą: Doktorant z jednej strony odnosi się do polityki kilku europejskich państw i charakteryzuje prowadzone przez nie działania wojenne, z drugiej zaś konfrontuje tę politykę z praktyką dnia codziennego, gdy chodzi o bezpośrednie lub pośrednie uczestnictwo w nich majora Dragana Sotirovicia.

Uważam, że temat i zakres rozprawy zostały określone w prawidłowy sposób, tezy badawcze zostały sformułowane poprawnie a metodologia odpowiada wymogom nauki.

Mgr Byczkowski napisał swoją rozprawę w oparciu o szeroką i reprezentatywną bazę źródłową. Sięgnął do podstawowych dokumentów archiwalnych i zasadniczej literatury przedmiotu. Wykorzystał nowe, nie znajdujące się jak dotąd w obiegu naukowym dokumenty zgromadzone w Instytucie Pamięci Narodowej w Warszawie i w Studium Polski Podziemnej Archiwum AK w Londynie. Doktorant obszernie wykorzystał także źródła publikowane, urzędowe druki, prasę oraz podstawową literaturę tematu. Sięgnął do kilku artykułów opublikowanych jeszcze w latach PRL. Co prawda część badaczy stroni od niemal wszystkiego co zostało napisane w tamtych latach, zapominając przy tym, że obok prac rzeczywiście bezwartościowych pod względem naukowym, pisanych na zapotrzebowanie władz, powstawały także prace rzetelne, często przekraczające ówczesne rygory doktrynalne i cenzuralne. Głównie jednak wykorzystał polskie i zagraniczne publikacje przygotowane przez historyków II wojny światowej opublikowane po 1989 r. W tym wykorzystał kilka artykułów wydanych w Belgradzie. Ważnym źródłem informacji były jeszcze opublikowane wspomnienia uczestników wydarzeń związanych z osobą majora Dragana Sotirovicia. Doktorant wykorzystał także sporo informacji zamieszczonych w różnych portalach internetowych, zadbał jednak aby były one wiarygodne i możliwe do potwierdzenia i zweryfikowania w innych źródłach.

Praca składa się z ośmiu rozdziałów: Serbia. Czetnicy Mihajlovicia kontra partyzanci Tity (rozdział I), Z ziemi serbskiej do Polski (II), Polska i Serbia (III), Pułk Ułanów Jazłowieckich AK (IV), Zgrupowanie „Warta” (V), Murnau – ludzie „Draży” (VI), Europa na licytacji (VII), Memorandum (VIII). Taka struktura pracy jest poprawna, ma chronologiczny charakter i właściwą proporcję materiału analitycznego i syntetycznego. Tłumaczy to w znacznym stopniu jej objętość, która jest niewielka, ale zwarta i klarowna pod względem treści. Poszczególne, badane przez Doktoranta zagadnienia zostały osadzone w wojennej i powojennej rzeczywistości Polski i Europy. Uwzględnione zostały na tej przestrzeni takie czynniki jak upływający czas i zmieniające się realia życia społecznego, politycznego i militarnego. Doktorant stara się przy tym wydobyć i ukazać specyfikę oporu przeciwko Niemcom zarówno w byłej Jugosławii, jak też w Polsce. Zwraca przy tym uwagę na podobieństwa i różnice w obu państwach, gdy chodzi o taktykę walki z niemieckim

okupantem oraz wewnętrzną walkę rodzimych stronnictw i partii politycznych o władzę. Poszczególne tezy badawcze poparte są dobrze dobranymi przykładami, zaczerpniętymi z dokumentów archiwalnych i wspomnień bohaterów opisywanej rzeczywistości. Jako aneks na końcu pracy zamieszczone zostały dokumenty z teczki personalnej Dragana Sotirovicia przechowywane w Archiwum Polski Podziemnej w Londynie.

Dwa pierwsze rozdziały pracy dotyczą sytuacji politycznej, narodowościowej i wojskowej w Jugosławii - z naciskiem na Serbię - w latach II wojny światowej. Dwa ośrodki władzy i polityczne aspiracje ich przywódców decydowały o sytuacji wewnętrznej w państwie i taktyce walki z niemieckim okupantem. Doktorant poprawnie przedstawił złożoność tej sytuacji i wynikające z tego następstwa w różnych obszarach życia. Dostrzegł analogię sytuacji politycznej i wojskowej w Serbii z sytuacją polityczną i wojskową w Polsce. Obok oddzielnie prowadzonej od siebie partyzanckiej wojny z Niemcami przez wierne legalnemu rządowi emigracyjnemu oddziały czetnickie dowodzone przez Dragoljuba Mihajlovicia i oddziały komunistycznej partyzantki Josipa Broz Tito trwała pomiędzy tymi jugosłowiańskimi formacjami partyzanckimi walka o dominację, władzę i powojenny ustrój państwa. Przybierała ona w ocenie Doktoranta brutalną i krwawą formę, włącznie z mniejszymi i większymi walkami zbrojnymi. Ta wzajemna wrogość wykorzystywana była przez Niemców do realizacji okupacyjnych celów na terenie Jugosławii.

Doktorant na tle politycznych i wojskowych wydarzeń w Serbii w latach 1941-1942 przedstawił udział Sotirovicia w walkach z okupantem niemieckim i zależną od Moskwy komunistyczną partyzantką Tity. Na jego życiową postawę i udział w walkach o demokratyczną Jugosławię miały w ocenie mgr. Byczkowskiego wpływ zwłaszcza rodzinne i szkolne wychowanie, edukacja wojskowa oraz ruch czetnicki u boku generała Mihajlovicia. Doświadczył wszystkiego co mogło spotkać młodego oficera w ogarniętej wojennym chaosem Serbii m.in. dowodzenia wojskiem w boju, bratobójczej walki, działalności konspiracyjnej i niemieckiej niewoli.

Trzeci rozdział pracy jest udaną próbą przedstawienia przez Doktoranta przez pryzmat osoby Sotirovicia historycznych i kulturowych podobieństw Polski i Serbii w latach II wojny światowej. Ten skomplikowany problem, który mógłby zapewne być tematem osobnego opracowania, posłużył mu zwłaszcza do historycznej refleksji nad losem i problemem spójności terytorialnej, narodowej, religijnej i tożsamościowej Serbii i szerzej

Jugosławii. Doktorant wykorzystał do tego celu wspomnienia Dragana Sotirovicia opublikowane w 1952 r. w Paryżu, które w 2000 r. zostały przełożone i opublikowane w Warszawie. Ma rację, że gdy major przybył do Polski miał już w pełni ukształtowany światopogląd, polityczne przekonania i wojskowe doświadczenie. Największym autorytetem był dla niego generał Mihajlowić, a największym wrogiem niemiecki i sowiecki totalitaryzm. Sotirović miał zdecydowanie pozytywny stosunek do polskiego podziemia powiązanego z rządem londyńskim i cenił taktykę i cele oraz polityczny realizm dowódców AK.

W czwartym rozdziale pracy przedstawione zostały polityczne przekonania i umiejętności dowódcze Dragana Sotirovicia. Doktorant określił, że rozdział ten jest rekonstrukcją kariery dowódczej majora w Polsce. Tak jest w rzeczywistości, chociaż niektóre podawane fakty mają nieco encyklopedyczny charakter i są cytacjami z innych prac, nie zaś słowami i opiniami Doktoranta. Gdyby miało dojść do opublikowania pracy to należałoby przerehabilitować podrozdział dotyczący genezy 14. Pułku Ułanów Jazłowieckich AK. Podawane fakty są prawdziwe, ale wyraźnie wykraczają poza zakres rozprawy. Rozumię intencje Doktoranta, chciał „wprowadzić” w zagadnienie i podkreślić znaczenie tworzonego przez Sotirovicia Pułku dla polskiego oręża, jego historyczną i patriotyczną wartość, lecz można było uczynić to w mniej oderwany od całości tekstu sposób. W sumie Doktorant odtworzył bohaterstwo i heroizm Dragana Sotirovicia, jego umiejętności organizacyjne i dowódcze, osobisty wkład w walkę w okolicach Lwowa z niemieckim i sowieckim okupantem oraz z ukraińskimi nacjonalistami. Stanowi to jego wkład do nauki i badań nad najnowszą historią Polski. Świeży jest zwłaszcza opis dokonań „Draży” na rzecz odtworzenia 14. Pułku Ułanów Jazłowieckich AK i skuteczność działań dowodzonego przez niego wojskowa w walkach z wojskami niemieckimi i sowieckimi oraz z UPA. Doktorant dowiódł również, że Sotirović był dobrym strategiem i potrafił przewidywać rozwój sytuacji wojskowej i politycznej oraz zamierzenia swoich przeciwników. Nie akceptował ograniczeń wynikających spoza merytorycznych przesłanek i nie poddawał się mimo ponoszonych porażek, czego przykładem mogą być ucieczki z niemieckiej i sowieckiej niewoli. Posiadał niezłą intuicję i potrafił ocenić kto jest sojusznikiem a kto przeciwnikiem. W razie konieczności potrafił dla wyższych celów porozumieć się nawet z ideowym wrogiem, jak było w przypadku współdziałania z wojskami sowieckimi w walkach o wyzwolenie spod niemieckiej okupacji Lwowa.

W piątym rozdziale pracy Doktorant opisał organizacyjne i wojskowe dokonania Dragana Sotirovicia na Rzeszowszczyźnie i w okolicach Lwowa, mające na celu zachowanie tam polskich interesów w powiązaniu z polityką polskiego rządu na uchodźstwie. Jeszcze w wojennych i już w bezpośrednio powojennych uwarunkowaniach było to niezwykle skomplikowane zadanie, głównie ze względu na obecność sowieckiego wojska, działania polskich i sowieckich służb bezpieczeństwa, aspiracje Ukraińców i słabość polskiego, antykomunistycznego ruchu oporu. Sotirović rozumiał złożoność sytuacji politycznej, narodowościowej i wojskowej w tamtym regionie i odnosił ją do sytuacji w Jugosławii, gdzie była ona niemniej zagmatwana niż w Polsce. W oparciu o odpowiednio dobrane źródła, w tym zwłaszcza wspomnienia Sotirovicia, mgr Byczkowski przedstawił jego rolę i udział w integracji oddziałów, pododdziałów i żołnierzy AK w tworzeniu zgrupowania „Warta”. Była ona znacząca i bezpośrednia, ryzykowna i wymagająca organizacyjnego zmysłu i wojskowego doświadczenia. Sotirović dowodził wieloma akcjami zbrojnymi, które miały utrudnić lub uniemożliwić tworzenie prosowieckich ośrodków władzy na polskiej ziemi. Jedną z bardziej spektakularnych, ale niezwykle ryzykowną akcją było odbicie z więzienia w Borzozowie kilkunastu żołnierzy AK. Doktorant wykazał też znaczącą rolę Sotirovicia w łagodzeniu napięć pomiędzy Polakami a Ukraińcami. Był orędownikiem koegzystencji obu nacji, ale w określonych okolicznościach godził się na działania odwetowe. Uważał, że polsko-ukraiński konflikt w regionie wykorzystują Rosjanie do realizacji własnych, spektakularnych celów.

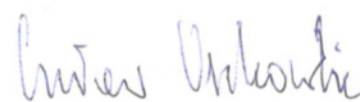
W szóstym rozdziale Doktorant przedstawił relacje pomiędzy Draganem Sotirovicem a podległymi mu żołnierzami oraz ich losy po ewakuacji z Polski na zachód Europy. Relacje te oparte były na hierarchii i dyscyplinie wojskowej, ale też na wzajemnym zaufaniu i poszanowaniu. „Draża” po rozwiązaniu w czerwcu 1945 r. oddziału zadbał o bezpieczną ewakuację swoich żołnierzy do Zachodnich Niemiec do Murnau i dalej do Francji i Wielkiej Brytanii.

Niezwykle ważny jest siódmy rozdział rozprawy, w którym Doktorant dokonał analizy i interpretacji pamiętników Dragana Sotirovicia zatytułowanych *Europa na licytacji* i opublikowanych w 1952 r. w Paryżu. W ocenie mgr. Byczkowskiego pamiętniki są wartościową i ciekawą relacją wspomnieniowo-historyczną uczestnika i świadka dramatycznych wydarzeń z lat II wojny światowej, mogą posłużyć do dalszych, pogłębionych badań naukowych. Doktorant ma rację, że pamiętniki zawierają nie tylko zapis

bezpośrednich obserwacji ich autora, ale są także jego oceną sytuacji politycznej i wojskowej w Jugosławii, Polsce i w Europie. Dowodzą, że Sotirović rozumiał złożoność sytuacji politycznej w ówczesnej Europie, której bezpieczeństwo było zagrożone przez faszyzm i komunizm. Nie mógł pogodzić się z postawą aliantów, którzy nie potrafili wynegocjować ze Stalinem suwerenności dla państw Wschodniej Europy. Z kart pamiętnika jawi się też obraz Sotirovicia jako człowieka pewnego swoich poglądów i przekonań, walczącego w słusznej sprawie, przyjaciela i orędownika Polski i polskich spraw, żołnierza z krwi i kości oraz sprawnego dowódcy dla swoich żołnierzy. Można dyskutować czy nie jest to trochę autopromocja, ale ich autorowi nie można odmówić jednoznacznych poglądów i przekonań politycznych oraz konsekwencji w dążeniu do założonych celów.

Osią rozprawy mgr. Dariusza Byczkowskiego jest analiza wojennych losów Dragana Sotirovicia na terenie Serbii i Polski. Obejmuje ona najważniejsze obszary aktywności majora, przy czym podstawowy wątek pracy stanowi analiza jego aktywności w obszarze wojskowym. W całej treści rozprawy nie dostrzegłem poważniejszych błędów merytorycznych. Problem najważniejszy z punktu widzenia tematu pracy opracowany został na odpowiednim poziomie naukowym. Rozprawa mgr. Dariusza Byczkowskiego wnosi nowe ustalenia i informacje na temat Dragana Sotirovicia, serbskiego oficera walczącego w szeregach Armii Krajowej. Analiza ta dokonana została na tle sytuacji politycznej i wojskowej w południowo-wschodniej Polsce podczas II wojny światowej i bezpośrednio po jej zakończeniu. Doktorant posiadał umiejętność posługiwania się metodą naukową, wykazał samodzielność i krytycyzm. Uważam, że recenzowana praca spełnia wymogi określone w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (tekst jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 1789 z późn. zm.), w związku z art. 179 ust. 1 z dnia 3 lipca 2018 r. – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r., poz. 1669 z późn. zm.).

Zielona Góra 14.11.2020 r.

prof. Czesław Osękowski